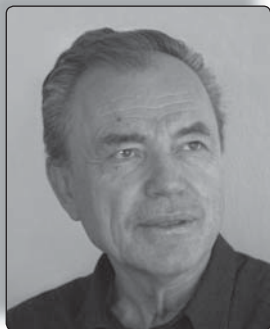

„DUCH PÁNĚ NAPLŇUJE CELÝ SVĚT...“

POZNÁMKY K LITURGII SLAVNOSTI SESLÁNÍ DUCHA SVATÉHO

František Kunetka

Text z knihy Moudrosti (1,7) uvedený v nadpisu je použit ve vstupním zpěvu mše v den slavnosti Seslání Ducha svatého. Liturgie této slavnosti – ať jde o liturgii mešní nebo hodinky Denní modlitby církve – nabízí velké bohatství biblických a liturgických textů, které umožňují přístup k pochopení tajemství, které se slaví. Tak jak je tomu u svátků křesťanského starověku, jde i zde o slavení událostí dějin spásy. K plnějšímu prožitku vlastní liturgie (2. část) je třeba svátek zařadit do širších souvislostí (1. část).

PROF. FRANTIŠEK KUNETKA, TH.D.

Je vedoucím Katedry liturgické teologie na CMTF UP v Olomouci.

1. Historický a biblický kontext

Už řecký název svátku *pentekosté* (padesátý, dosl. ovšem padesátá, neboť výraz „den“ je v řečtině rodu ženského) napovídá, že je třeba jej k něčemu přiřadit, vidět jej v souvislosti – jednalo se totiž o 50. den po svátku paschy. Křesťané zcela jistě znali židovský svátek týdnů (*šavuot*; pl. od *šavua* = týden), který se v tento den slavil.¹ Židé odpočítávali po slavnosti pesachu 7 týdnů a následující den ($7 \times 7 + 1 = 50$) slavili den poděkování za úrodu; tento původně zemědělský svátek dožinek byl později spojen s poděkováním za dar Zákona na Sinaji. Jako český ekvivalent řeckého i latinského názvu svátku se ujal výraz letnice.² Toto údobí 50 dnů tvořilo

celek, neboť u Židů se odpočítávaly jednotlivé dny od pesachu až k letnicím (tzv. počítání omeru).³

Jednota padesáti dnů byla v počátcích církve pro slavení křesťanské paschy a letnic důležitá. Pro Tertulliana (cca 200) je to *spatium pentekostes*, údobí 50 dnů velikonoční radosti, kdy při modlitbě není dovoleno klečat.⁴ Eusebius ve spise o svátku Velikonoc, který v roce 332 věnoval císaři Konstantinovi, uvádí, že „na rozdíl od šesti týdnů přípravy na Velikonoce slavíme zde sedm plných týdnů, které jsou zpečetěny 50. dnem, svátkem vyvýšení Krista (nanebevstoupení)“.⁵ To by potvrzovalo palestinskou praxi (poutnice Egeria, Jeroným), podle které se v Jeruzalémě 50. den po Velikonocích slavilo dopoledne seslání Ducha, odpoledne pak Kristovo nanebevstoupení. Tak jako Mojžíšův výstup na horu Sinaj byl spojen s darem Zákona, podobně Kristus oslavený, vystupující k Otci, dává věřícím dar Ducha (srov. Ef 4,7–13).

Obě dvě tyto události jsou současně uvedeny v jediném liturgickém textu, a to ve svatodušní prefaci gregoriánského sakramentáře, která se užívala až do poslední liturgické reformy. Svátek nanebevstoupení totiž není rozloučením Ježíše s jeho učedníky ani svátek jeho oslavení (tím je pascha), ale vyjadřuje, že **Ježíšovo oslavení je i naším povýšením** – lidská přirozenost je přijata do slávy Boží; vstupní orace svátku to vyjadřuje pregnantně: „Christi ascensio nestra provectio.“ V důsledku historizujícího rozvíjení původně jediného paschálního tématu se ovšem od 4. století objevuje samostatný svátek Nanebevstoupení Páně, který v pozdějším vývoji představoval zároveň také ukončení velikonoční doby: zhasínal se paškál, socha vzkříšeného Krista byla z oltáře odstraněna. Svatodušní svátek se proto uvolnil z vazby na Velikonoce, byl chápán jako samostatný, byl proto také vybaven obvyklými atributy – měl svou oktávu, čímž ovšem

celek 50 dnů ztratil svou soudržnost a symboliku paschální plnosti, neboť počet 57 žádnou symboliku nevykazuje.

Jedním z významných plodů poslední reformy liturgického roku je proto znovunalezení souvislosti a vzájemné vazby svátků křesťanské paschy a křesťanských letnic. Jde o završení, plnost Kristova mystéria, do něhož jsme iniciačními svátostmi přijati a začleněni také my. Sdělení Ducha je plodem Kristova velikonočního tajemství, je tedy podmíněno Ježíšovým oslavením (J 7,39). Proto v janovském teologickém pojetí učedníci ihned v den zmrtvýchvstání přijímají od vzkříšeného Ježíše poslání v síle Ducha: Ježíš dýchá na své učedníky – jde o stvořitelského ducha (Gn 2,7), nové stvoření, základní dynamiku pro působení církve. V lukášovském pojetí pak přistupuje univerzalita tohoto poslání, demonstrována letniční událostí v Jeruzalémě.

Pokyny k liturgickému roku (č. 22) znovu navazují na starokřesťanské pojetí, když uvádějí, že „padesát dní od neděle Zmrtvýchvstání Páně do neděle Seslání Ducha svatého se slaví s radostným jástem jako jeden sváteční den, jako veliký den Páně (*magna dominica*)“.⁶ Jednotlivé neděle doby velikonoční nejsou – tak jako předtím – v misále označeny jako „neděle po Velikonocích“ (*dominica post pascha*), ale „neděle velikonoční“ (*dominica paschae*). Neděle Seslání Ducha svatého je osmou nedělí velikonoční, představuje tedy tzv. velkou oktávu, kdy nepostupujeme po dnech, ale po týdnech: svatodušní neděle je tak oktávou neděle Zmrtvýchvstání. Paškál zůstává u oltáře až do večera svatodušního dne. Texty orací a preface jsou nově vytvořeny. Na závěr druhých nešpor tohoto dne čteme pokyn: *explicit tempus paschale* – doba velikonoční je skončena; to je vyjádřeno i zdvojením v aklamaci ve formuli propuštění: „Jděte ve jménu Páně, aleluja, aleluja“, tak jak je tomu i o neděli Zmrtvýchvstání. Logickým důsledkem znovunalezené jednoty a symboliky plnosti 50 dnů je proto zrušení svatodušního oktávu.⁷

Teologický obsah tohoto celku liturgického roku je vyjádřen ve vstupní modlitbě mše z vigilie, která je převzata z gelsiánského sakramentáře, a pregnantně vystihuje tento obsah pojmy *paschale sacramentum* a *quinquaginta dierum mysterium*, které při tehdejší velmi volném užívání a aplikaci pojmu svátost (*sacramentum* i *mysterium*) mohou vyjadřovat „naplnění svátosti velikonoční doby v tajemství 50 dnů“, příp. i „naplnění velikonočního tajemství ve svátosti 50 dnů“ (český překlad v misálu tyto nuance ovšem nezohledňuje).⁸ Formulace *paschale sacramentum* (velikonoční svátost/tajemství) se objevuje i ve svatodušní prefaci, kdy chválíme Otce za to, že je dnešního dne naplnil.⁹

Pro liturgickou mystagogii svátku je třeba tímto historicko-teologickým pohledem odkrýt velikonoční smysl letnic a zároveň i pneumatický charakter Velikonoc. Velikonoce trvají 50 dnů, svatodušní svátky jsou také Velikonoce, svatodušní neděle je

také nedělí velikonoční. Dar Ducha – vyjádřeno slovy svatodušní sekvence – je *donum Dei altissimi* (dar Boha nejvyššího), je to pečeť (*sfragis*), potvrzení (*confirmatio*) toho, že Kristovo velikonoční tajemství je vzhledem k nám završeno takto: „Boží láska je vylita do našich srdcí skrze Ducha svatého, který nám byl dán“ (Ř 5,5).

2. Liturgické ztvárnění

Obsah slavení křesťanských letnic má sice pevně stanovenou liturgickou podobu, což však nevyklučuje využití i jiných prvků, které sice nejsou regulovány liturgickým zákonodárstvím, mají však také svůj význam.¹⁰ Pro slavení ve farnosti, v řeholním společenství, příp. v rámci specifických skupin, např. při duchovní obnově, lze využít těchto liturgických typů: Celé slavení se pohybuje – jak je tomu u nedělí a slavností – mezi liturgií prvních a druhých nešpor; je možné slaviti mši z vigilie; vrcholem dne je ranní, resp. dopolední mše; pro noční bdění je předpokládáno rozšířené slavení modlitby se čtením (*officium lectionis*).

Než tyto typy podrobněji popíšeme, chceme ještě předeslat poznámku o základní dynamice liturgické modlitby, a tím i specifiku dnešní slavnosti.

a) Modlitba „k Duchu“ nebo „v Duchu“?

Pokud bychom za zahájení liturgické oslavy považovali 1. nešporu této slavnosti, pak celé slavení začíná modlitbou k Duchu svatému. Večerní chvály jsou totiž vždy zahájeny hymnem, v našem případě se jedná o hymnus *Veni, Creator Spiritus* (Přijď, Duchu Stvořiteli), jehož autorem je benediktinský opat Rhabanus Maurus († 856). Tato kompozice se od 10. století stala součástí modlitby hodinek, od 11. století je pak užívána při synodách a církevních shromážděních.¹¹ Na tomto místě můžeme zároveň zmínit i sekvenci *Veni, Sancte Spiritus*, která se zpívá při mši ve dne po druhém čtení; jde o vrcholný projev středověké hymnologie (bývala nazývána „zlatou sekvencí“), jejím autorem je snad Stephan Langton, arcibiskup z Cantenbury († 1228).

To vše jsou známé skutečnosti, uvádíme je však proto, že v těchto oficiálních liturgických textech je osloven přímo Duch svatý, jsou tedy adresovány jemu, což v liturgii není zcela obvyklé. K tomu však můžeme ihned namítnout: je přece svátek Ducha svatého, proč bychom jej neoslovovali a nevzývali? Když však nyní mluvíme o oficiální liturgické modlitbě, je možná vhodné připomenout poněkud širší pohled, který se týká liturgické modlitby jako takové. Pokud jde totiž o její modlitební dynamiku, ta je strukturována trinitárně: v Duchu skrze Syna k Otci. Tak to vyjadřují závěry orací („Skrze tvého Syna, Ježíše Krista...“) nebo zvláště doxologie v závěru eucharistické modlitby: „Skrze něho a s ním a v něm je tvoje všechna čest a sláva, Bože, Otče všemohoucí, v jednotě Ducha svatého...“. Neexistuje totiž žádná tzv. prezidentská (předsednická) modlitba, která by byla adresována Duchu – ani o této slavnosti! (i orace ke Kristu jsou vzácnou výjimkou). I v tento den v oracích a v prefaci děkujeme za dar Ducha, ale ne jemu, tedy Duchu svatému, nýbrž Otci.

Teprve středověké básnictví tvoří texty, které se staly součástí liturgie a jejichž adresátem je Duch. Můžeme namítnout, že zde nejde o literární druh orace, ale o poetické texty, což je jistě pravda. Problém je však hlubší. Křesťané si totiž byli od počátku vědomi, že plodem velikonočního Kristova tajemství je Duch, kterého nám Bůh sděluje a daruje: „Bůh poslal do našich srdcí Ducha svého Syna, Ducha volajícího Abba, Otče“ (Ga 4,6; Ř 8,15). Duch nás nabádá, abychom k Otci volali jako jeho děti (Ř 8,16), ale protože jsme slabí a nedospělí, Duch nám přichází na pomoc, neboť „ani nevíme, za co se modlit, ale sám Duch se za nás přimlouvá, a to podle Boží vůle“ (Ř 8,26n). Liturgií

lze konat jen v síle, lásce a sjednocení Ducha svatého – jinak by byla pouhou ceremonií. Pokyny k *Denní modlitbě církve* to v čl. 8 výslovně zdůrazňují: „Jednota církve, která se modlí, je vytvářena Duchem svatým, který je týž v Kristu, v celé církvi i v jednotlivých věřících... Žádná křesťanská modlitba se tedy nemůže konat bez působení Ducha svatého, který celou církev sjednocuje a vede skrze Syna k Otci.“¹²

Budeme-li zahajovat liturgii slavení tohoto svátku hymnem k Duchu svatému nebo zpívat svatodušní sekvenci, můžeme se ponořit do básnické krásy těchto textů, zároveň si však uvědomit, že je to jistá zvláštnost, kdy v oficiálních liturgických textech voláme „Veni, Sancte Spiritus“, kdy tedy přímo oslovujeme toho, který se už předtím zmocnil našeho srdce a modlí se v nás. Vždyť i Petrovo svatodušní kázání bylo spíše než řeč o Duchu řečí v síle Ducha. My touto poznámkou o modlitební dynamice liturgické modlitby jistě nechceme říci, že by křesťan nemohl nebo neměl Ducha svatého vzývat a k němu se obracet. Budeme-li však pozorně sledovat texty vstupní orace a preface dnešního svátku, můžeme poodhalit standardní strukturovanost liturgické modlitby, tak jak je předávána v liturgických textech křesťanského starověku: sjednocení v Duchu svatém a shromáždění kolem Krista se obracíme k Otci.

b) Svatodušní vigilie

V mnoha společenstvích, ať farních, řeholních či jiných, se úspěšně a inspirativně ujímá slavení vigilie, často ve formě celonočního bdění, kde se mohou střídát prvky liturgické s jinými slovními a hudebními elementy. Kromě velikonoční vigilie je to právě vigilie svatodušní, která je jí z hlediska významu nejbližší, a to z toho důvodu, že už od doby křesťanského starověku byla na Západě poměrně významným křesťanským termínem.¹³ Její liturgie se proto – kromě prvku lucernaria – podobala právě velikonoční vigilii. Již v gelasiánském sakramentáři měla čtyři starozákonní čtení (zvaná prorocťví), od 12. století až do reformy obřadů Svatého týdne (1955) jich bylo šest a bohoslužba – podobně jako na Velký pátek – jimi přímo začínala. Protože se předpokládalo udělování iniciačních svátostí, najdeme v gregoriánském sakramentáři před oracemi k jednotlivým čtením nadpis *ante descensum fontis* (před sestoupením do pramene), následující mešní orace (spolu s prefací) pak nesou označení *post ascensum fontis* (po vystoupení z pramene).

Závěrečný den velikonoční doby má tedy pro všechny věřící, kteří o Velké noci prožili svou křesťanskou obnovu – zvláště ovšem pro nově iniciované –, svůj význam; ten může být připomenut zvláštními liturgickými prvky, které souvisejí právě s vigilií. Proto *Direktář* v čl. 156 připomíná: „Především v katedrálním chrámu, ale i ve farnostech získalo zvláštní důležitost prodloužené slavení vigilie. Dostává charakter intenzivní a vytrvalé modlitby celého křesťanského společenství, podle příkladu apoštola sjednocených v jednomyslné modlitbě spolu s Matkou Páně.“

c) Mše z vigilie

První nešpor slavnosti je jistě možné spojit se mší z vigilie, ovšem v případě, že by společenství slavilo delší bdění, bylo by lépe modlitbu nešpor od mše oddělit, neboť bohoslužba slova této večerní mše může být pojata rozvinutěji. Mši lze samozřejmě slaviti také zcela obvyklým způsobem; pak se ze čtyř v lekcionáři nabídnutých starozákonních čtení vybere pouze jedno. Avšak ve společenstvích, která chtějí dodat významu a podpořit starobyrou tradici svatodušní vigilie, je možné využít celé nabídky textů Písma, číst tedy všechny čtyři texty ze Starého zákona. Přitom se použije schématu, které známe z bohoslužby slova o Veliké noci: po přednesu textu čtení kantor zpívá responsoriál-

ní žalm (je třeba jej vybrat k jednotlivým čtením) a předsedající pak po výzvě „Modleme se“ pronese oraci (je možné ji zvolit např. z orací pro všední dny po sedmé velikonoční neděli).¹⁴ Tak může být oživeno obvyklé pořadí prvků, charakteristické pro slavení Božího slova: čtení – zpěv – modlitba. Čtení z listu Římanům pak připomene přítomnost Ducha, který počítá s naší slabostí a přimlouvá se za nás. Ježíš v evangeliu charakterizuje přítomnost a působení Ducha obrazem hojnosti živé vody

d) Modlitba se čtením

Dalším prvkem rozšířeného slavení vigilie může být část *Denní modlitby církve*, a to *officium lectionis* – modlitba se čtením. Ta by se mohla konat již zcela uprostřed noci, což by odpovídalo původnímu poslání této modlitby, zvané dříve také *matutinum* (jitřní). Tato modlitba ve své rozšířené vigilijní podobě může vyplnit jistou část noci, poskytuje prostor pro ztišení a meditaci. Probíhá takto: Po úvodním hymnu se zpívá žalm 104, který patří k nejkrásnějším z celého žaltáře: obsahuje poetický popis přírody, ve kterém je však také řeč o Duchu, který vše oživuje a stále tak obnovuje tvář země (v. 30).¹⁵ Tento žalm by mohl být přednášen responsoriálním způsobem, kdy do přednesu žalmových veršů kantorem může shromáždění vkládat responsum, zvolené např. z 1. verše: „Veleb, duše má, Hospodina“, příp. „Hospodine, můj Bože, jsi nadmíru veliký“.

Po zpěvu žalmu následuje biblické čtení, kdy je v dlouhé pasáži 8. kapitoly listu Římanům připomenuto tvorstvo, které spolu s námi očekává a sténá, neboť vyhlíží eschatologickou spásu; potom je předneseno nebiblické čtení (sv. Irenej). V rozšířené formě slavení této hodinky se nyní pod jednou antifonou zpívají tři kantika (Iz 63,1–5; Oz 6,1–6; Sf 3,8–13), na která pak naváže četba evangelního úryvku (Mt 28,16–20); po něm následuje homilie. Celá liturgie je pak zakončena chvalozpěvem „Bože, tebe chválíme“ (Te Deum) a závěrečnou orací. Po krátkém odpočinku a občerstvení je možné již očekávat ranní svítání, což by znamenalo pozvání ke společné modlitbě ranních chval.

e) Mše ve dne

V době stacionárních bohoslužeb v Římě se tato mše – na rozdíl od mše vigilie v lateránské bazilice – konala u sv. Petra. Biblické i modlitební texty pro tuto mši jsou nyní nově vybrány a vytvořeny. Poselství tří biblických čtení je možné reflektovat z pohledu janovského evangelijního textu (20,19–23), kdy čteme úryvek o události v den zmrtvýchvstání, čímž je opět zdůrazněna jednota celého údobí 50 dnů. V tomto vyprávění se neřeší, jak vypadá Kristovo vzkříšené tělo a jaké má vlastnosti, ale jak působí přítomnost vzkříšeného Pána na společenství učedníků. Nejde o vidění očima, ale o setkání ve víře, jde o přání pokoje (*šalom*) a zbavení strachu, jde o sdílení Ducha a poslání. Vše, co se protiví Božímu pokoji, může být mocí Ducha zahlazeno, odpuštěno. Tento dar a poslání jsou pak v univerzálním rozměru vyjádřeny v 1. čtení (Sk 2,1–11). Společenství učedníků není pod vlivem opojného nápoje, ale je opojeno Duchem. V jeho síle církev zvěstuje novou smlouvu, která je přístupná všem, překonává bariéry původu, vzdálenosti, řeči; všichni jí budou rozumět. Bůh tuto smlouvu uzavřel a zjevil v Ježíši Kristu, ukřižovaném a vzkříšeném; proto má janovský Ježíš rány i na oslaveném těle, což v liturgické symbolice vyjadřuje velikonoční svíce – paškál. Druhé čtení z 12. kapitoly 1. listu Korintánům pak přináší text, který obsahuje podstatnou ekleziologickou výpověď, a sice o jednotě a rovnosti všech členů církve. Existují různé dary

(*charisma*), služby (*diakonia*) i projevy (*energéma*) jakožto projevy Ducha; když to spojíme s obrazy přítomnosti Ducha v 1. čtení (vítr, bouře, oheň), pak i zde má jít o dynamické dění. Křesťané jsou společenstvím Ducha, jsou tedy charismatiky, otevřeli se Duchu, který jim pak umožňuje vyznání: „Ježíš je Pán.“ V tom je velikost iniciačního daru Ducha, který je jeden a týž ve všech věřících a je garantem jejich křesťanské důstojnosti. Proto Jan Pavel II. s oblibou říkával: „Být křesťanem je víc než být biskupem, třebaže římským.“

f) Druhé nešpory

Závěrečným liturgickým prvkem slavnosti Sslání Ducha svatého jsou druhé nešpory. Těm, kteří byli o Veliké noci iniciováni, tímto večerem končí období mystagogie, všem pokřtěným se pak uzavírá údobí 50 dnů velikonoční radosti. Proto by bylo možné a vhodné konat tuto liturgickou slavnost v závěru svatodušní neděle s větší slavnostností; započít ji lucernariem (slavnostním vnášením světla) a zakončit pak společnou hostinou – agapé.

3. Závěr

Pokusili jsme se předestřít liturgické vybavení jednoho jediného dne liturgického roku – slavnosti Sslání Ducha svatého. Snad se shodneme v tom, že představuje bohatství, které zdaleka nestačíme využít – větší možnosti má samozřejmě užší společenství, ve kterém je možné více rozvinout vigilijní prvky. Rozhodně však i samotné jednotlivé liturgické typy této slavnosti poskytují cenné podněty pro liturgicky formovanou spiritualitu, a tím i pro celý křesťanský život.

Poznámky:

- 1 Apoštol Pavel píše: „Zůstanu v Efezu až do letnic (*pentekosté*)“ (1 K 16,8).
- 2 Přesný překlad textu Sk 2,1 zní: „Když se naplnil den letnic“; Kraličtí však překládají: „Když přišel den padesátý“.
- 3 K historii a náplni svátku šavuot srov. KUNETKA, F. *Židovský rok a jeho svátky*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 55–61. NOSEK, B., DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 222–227.
- 4 *De oratione* 23,2. PL 1,1299.
- 5 *Peri tés tú pascha heortés*. PG 24, 700.
- 6 *Český misál*. Praha : Česká liturgická komise, 1983, s. 81.
- 7 K reformě liturgie tohoto svátku srov. BUGNINI, A. *La riforma liturgica (1948–1975)*. Roma : CLV, 1997, s. 318n.
- 8 *Český misál*, s. 321.
- 9 Tamtéž, s. 324.
- 10 Srov. KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Direktář o lidové zbožnosti a liturgii. Směrnice a zásady*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007 (dále jen *Direktář*).
- 11 Melodie hymnu byla inspirací např. pro Gustava Mahlera v 1. větě jeho 8. symfonie.
- 12 *Denní modlitba církve*, sv. I. Praha : Česká liturgická komise, 1987, s. 20.
- 13 K novějšímu bádání srov. BUCHINGER, H. „Zur Ursprung und Entwicklung des liturgischen Jahres“, in: *Liturgisches Jahrbuch* 61 (2011), s. 207–240, zde 238n.
- 14 Srov. KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Příprava na velikonoční svátky a jejich slavení*. Praha : Česká biskupská konference, 1991, odst. 107.
- 15 Srov. JOHNSONOVÁ, E. A. „Tvůrčí Duch a ekologická etika – pradávna oblast nově objevovaná“, in *Getsemany* č. 3 (2012), s. 74–79.

Summary: “The spirit of the Lord fills the world” (Wis 1:7). Observations about the liturgy of the Solemnity of Pentecost Sunday The solemnity of the Descent of the Holy Spirit (Pentecost Sunday) constitutes the concluding, fiftieth day of Easter Time and its liturgy offers a lot of suggestions. The first part of the study incorporates the feast into the historical and biblical context, in the second part, the singular types of liturgy are concisely commented, with special emphasis on the celebration of the Vigil.